

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐԿ
(ԱԻ)**

**«ԹՈՒԽ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ» ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ
ԵՎ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՀԵՍՏԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Հայ ժողովուրդը հնագույն ժամանակներում ունեցել է հասարակային դասեր, երիտասարդական կազմավորումներ, կտրիճավորաց եղբայրություններ, որոնք խոր անցյալում նպատակ են ունեցել հասարակությանը տալ լիարժեք, առողջ, խիզախ, խելոք սերունդ¹:

Այդ կազմավորումները հայ իրականության մեջ հնագույն ժամանակներում կոչվել են «Թուխ Մանուկներ»: Այդ երիտասարդներն անցել են մի շարք փորձությունների միջով, մկրտվել են, անվանակոչվել և միայն դրանից հետո համարվել հասարակության լիիրավ անդամներ և իրավունք ունեցել ընտանիք կազմելու: Այդ ծեսերը նվիրագործական, ինիցիացիոն ծեսերն են և առկա էին շատ ժողովուրդների, ինչպես նաև հայերի մոտ:

Վերոհիշյալ հարցի ուսումնասիրողները գտնում են, որ այդ դաստիարակությունը ընթացել է հերոս նախնիների մասին սրբազան պատմությունների ավանդման, երգերի, պարերի միջոցով: Ընդ որում մեծ նշանակություն է տրվել նաև երիտասարդների ռազմական և ֆիզիկական դաստիարակությանը, ինչը պիտի նպաստեր առողջ և ուժեղ սերունդ ունենալուն:

«Թուխ Մանուկը» ամենայն հավանականությամբ վերոհիշյալ նվիրագործման շրջանում գտնվող պատանի հերոսն է: Թուխ Մանուկի սրբավայրերը ներառել են և հին հեթանոսական, և քրիստոնեական տարրեր՝ կապված նվիրագործության ծեսի, վիշապամարտի, ապա և հավատի նահատակների հետ²: Թուխ Մանուկների պաշտամունքը հետագայում միաձուլվել է քրիստոնեական սրբերի հետ: Ըստ Ա. Մնացականյանի, Քրիստոսն էլ յուրահատուկ Թուխ Մանուկ է³:

Թուխ Մանուկները համարվել են հերոսներ, որոնք բարիքներ են սվտել ժողովրդի համար, իսկ իրենք՝ զոհվել: Այս առումով «Թուխ Մանուկները» մոտենում են մեռնող-հարություն առնող աստվածություններին, և պատահական չէ, որ նրանց համադրում են ոչ միայն Քրի-

ստոսի, այլև կովկասյան արևային հերոսներ Սոսլան-Սոսրոքոյի հետ⁴: Այս առումով նրանք համադրելի են նաև հայկական ժայռում փակվող հերոս Փոքր Միերի և շղթայված Արտավազդի, ինչպես նաև այս բոլորին համարժեք Արա Գեղեցիկի թոռան՝ Սոսանվեր Անուշավանի հետ⁵:

Ըստ նրա, «Թուխ Մանուկների» հետ են առնչվում նաև հայրենները: Հայտնի է, որ միջնադարյան հայկական արհեստավորական միությունների երիտասարդները ազատ ժամանակ հավաքվում էին խնջույքների, որտեղ զվարճանում էին, գինի խմում, ունկնդրում իրենց սիրելի բանաստեղծների և գուսանների հմարած սիրտ երգերը և զվարճանում էին վարձակների պարերը դիտելով: Հայրենների մի զգալի մասը ևս հմարված է քաղաքաբնակ ամուրի երիտասարդների պատվերով⁶:

Փաստորեն հայրենները իրենց ծագմամբ կապվում են Թուխ Մանուկների մասին պատկերացումների հետ և իրենց յուրովի ծաղկումն են ապրել միջնադարյան Հայաստանում և տարածված էին երիտասարդ ամուրիների շրջանում:

Սակայն այսքանով չեն սահմանափակվում «Թուխ Մանուկների» և հետագայում միջնադարյան Հայաստանում լայն տարածում ստացած - արհեստավորական երիտասարդական միությունների միջև եղած ընդհանրությունները: «Թուխ Մանուկների» մասին եղած տեղեկությունների համադրումը արհեստակցական միությունների կանոնակարգերի և սովորույթների հետ⁷, մեզ հնարավորություն է տալիս զարմանալի նույնություններ տեսնել այս երկու երևույթների միջև: Բերենք մի շարք օրինակներ:

Միջնադարյան համքարությունները (արհեստակցական միությունները) պարտավոր էին տոն օրերին (Ծննդին և Ջատկին) փակել խանութները: Համքարությունները տարվա մեջ ունեին իրենց մատաղի օրերը, որը նվիրված լինում իրենց արհեստի մախառորը, իսկ «Թուխ Մանուկների» պաշտամունքը առնչվում էր մախանիների (մասնավորապես հերոս մախանիների հոգիների) հետ⁸: Մատաղի օրը համքարության անդամները մատաղից մի մեծ կաթսա փլավ էին եփում, տանում եկեղեցում օրհնում և բաժանում աղքատներին: Բարեկենդանի հինգշաբթի օրը ենթավարպետը կամ աշակերտը նվերով շնորհավորում էր վարպետի տոնը: Նմանապես «Թուխ Մանուկների» հետ կապված գործողությունների շարքում հիշատակվում է գոհեր մատուցելը (վերոհիշյալ մատաղի մախառախները), զանազան իրեր նվիրաբերելը և այլն:

⁴ Արհեստակցական միությունների, սովորույթների մասին նյութը լավագույնս հավաքագրված է Վ.Աբրահամյանի, Հայ համքարությունները Անդրկովկասի քաղաքներում գրքում, Եր., 1971:

Ամեն մի համքարություն իր նախահոր պատվին պարտավոր էր մի մատուռ կառուցել կամ որևէ եկեղեցում պահել մի կանթեղ, որը պետք է միշտ վառ մնար: Իսկ «Թուխ Մանուկների» պաշտամունքային կառույցները հիմնականում փոքր մատուռներ էին կամ գերեզմանատիպ կառույցներ, ուր ամեն շաբաթ երեկո կատարվում էր խնկարկում, մոմավառություն և աղոթքներ, իսկ ամեն տարի այստեղ կազմակերպվում էին նաև համաժողովրդական տոներ:

Արհեստավորները մեծ նշանակություն էին տալիս իրենց դագաղներին և միշտ երդվում էին նրանով: Շաբաթ օրերը երեկոյան մոմ էին վառում և խունկ ծխում դագաղափ վրա ու «տղորմի»-ով հիշում «Տիրաց-Վարպետաց» հոգին⁸: Այստեղ ևս ի հայտ է գալիս Թուխ Մանուկների հետ կապված մոմ վառելու, խնկարկելու, ինչպես նաև նախնիներին մեծարելու սովորույթը:

Արհեստակցական միությունների սովորույթների հետ են կապվում նաև ժողովրդական-հմայական բժշկության մի շարք երևույթներ: «Թուխ Մանուկների» պաշտամունքին է առնչվում բժշկելու հատկությունը:

Եվ, վերջապես, համքարություններում հեթանոսական հավատալիքների և պաշտամունքների ամենավառ ապացույցը այն է, որ ամեն մի համքարություն երկրպագում էր իր արհեստի նախահայրը՝ օրինակ բրուտների նախահայրը՝ հայր Աստվածն էր, երկաթագործներինը՝ Դավիթ մարգարեն, հացթուխներինը՝ Քրիստոսը:

Թամբագործների նախահայրը Սուրբ Սարգիսն էր, քանզի նա պատրաստել է թամբ, ըստ ավանդության, դրել ձիու վրա և փախցրել աղջկան: Սուրբ Սարգիսը, ինչպես նաև Քրիստոսը և Սուրբ Գևորգը առնչվում են նաև Թուխ Մանուկի պաշտամունքի հետ: Գինեգործների նախահայրը եղել է Նոյը, իսկ հյուսներինը՝ Սուրբ Գևորգը: Չշարունակելով թվարկումը, ասենք միայն, որ արհեստների նախահայրերի ընտրությունը, ինչպես տեսանք, պատահական բնույթ չէր կրում և խոր արմատներով կապված է հեթանոսական կամ վերաիմաստավորված քրիստոնեական հավատալիքների հետ: Ավելացնենք, նաև, որ XIX դ. Գյումրիում երիտասարդներին համքարությունների մեջ ընդգրկելիս մկրտում էին «Թուխ Մանուկ» հուշարձաններում⁹:

Փաստորեն միջնադարյան Հայաստանում ստեղծված և մինչև 19-րդ դարը՝ հարատևած եղբայրություններն ու արհեստակցական միությունները իրենց ծագմամբ հանգում են «Թուխ Մանուկների» ինստիտուտին:

HASMIK HMAYAKYAN
(IOS)

CULT OF "TUKH MANUKS" AND MEDIEVAL ARMENIAN GUILDS

The Armenian people since the ancient times had institutions of youths, and bravenen's brotherhoods – "Tukh Manuks" that were carrying rationale to shape new coming generations as healthy, courageous and clever members of the society. At the same time "Tukh Manuks" were institutions that worshiped this or that Saint for whom they were building special sanctuaries. The sanctuaries and rituals of "Tukh Manuks" included both Christian and pagan elements. Comparing elements of "Tukh Manuks" cults with principles and traditions of guilds enables us to find surprising similarities among these phenomena. Actually origin of the brotherhoods and guilds formed in Armenia from medieval times until the 19th century can be traced back to institution of "Tukh Manuks". Also it is remarkable that values of medieval brotherhoods and guilds with very little changes were incorporated by the 19 century's Armenian guilds over the centuries.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ա.Մնացականյան, «Թուխ Մանուկ» հուշարձանների մասին, - «Թուխ Մանուկ» ժողովածու. Եր., 2001, էջ 108:
2. Ա.Պետրոսյան, «Թուխ Մանուկ». հնագույն ակունքները, «Թուխ Մանուկ» մատաչրջանի նյութեր, Եր., 2001, էջ 43:
3. Ա.Մնացականյան, նույն տեղում, էջ 103:
4. Ա.Պետրոսյան, նույն տեղում, էջ 36-39:
5. Կովկաս. Սոսյան-Սոսրուքոյի. Փոքր Միերի, Արտավազդի և Սոսանվեր Անուշավանի ընդհանրությունները տե՛ս Հ.Հմայակյան, «Սոսանվեր Անուշավանն ու նրա Կովկասյան և խոտիական զուգահեռները», Մերձավոր Արևելք, Հոդվածների ժողովածու, Եր., 2005, էջ 28-35:
6. Լ.Խաչիկյան, Երզնկա քաղաքի «Եղբրաց միաբանութեան» կանոնադրությունը (1280), - Բանբեր Մատենադարանի, N 6, Եր., 1962, էջ 370:
7. Հ.Հակոբյան, «Թուխ Մանուկների» պատկերագրությունը հին Հայաստանում, «Թուխ Մանուկ» մատաչրջանի նյութեր, Եր., 2001, էջ 53:
8. Վ.Ա.Արրահամյան, «Հայ համքարությունները Անդրկովկասի քաղաքներում», Եր., 1971, էջ 134:
9. Ա.Քալանթարյան, Հ.Սարգսյան, «Թուխ Մանուկ» հուշարձանների հարցի շուրջ, «Թուխ Մանուկ» մատաչրջանի նյութեր, Եր., 2001, էջ 86: